

Úvod do kvalitativního výzkumu, témata BP

Pavλίna Mazáčová, Ph.D.
mazacova@phil.muni.cz

Seminář k bakalářské práci: metodologie ISK

Odlišnost **kvalitativního** a kvantitativního výzkumu

Kvalitativní výzkum má jiné cíle, a tedy i pravidla, než kvantitativní

Cíle:

- „porozumění lidem v sociálních situacích“
- studium subjektivních, nikoli objektivních kategorií a vytváření nových teorií a hypotéz.

Získává mnoho informací o velmi malém počtu jedinců, proto jeho závěry mají nízkou reliabilitu, ale potenciálně vysokou validitu

V kvalitativním výzkumu o redukci dat v podstatě rozhodují respondenti tím, že výzkumníkovi řeknou to, co oni považují za relevantní; on v tom pak hledá struktury.

Povaha dat v kvalitativním výzkumu: tvrdá“ a „měkká“ / zápis X přepis X popis / vždy jde o interpretaci / primární a sekundární analýza / zdánlivé banality

od PROČ k JAK aneb Co je a co není „banální“

K čemu je to dobré?

- Kvalitativní a kvantitativní výzkumy se doplňují: první pomáhá rozumět, druhý ověřuje validitu tohoto porozumění
- Výzkumník v sociálních vědách se stále setkává se (sub)kulturami, jež jsou mu alespoň částečně cizí, čímž se vystavuje nebezpečí mylného výkladu – a proto je zásadní *porozumění*
- „V subjektivním prostoru, ve kterém jedinec pro sebe interpretuje sociální realitu a podle této interpretace také jedná, můžeme být naprostými laiky“ – a to i kdybychom byli experty v mnoha dimenzích sociální reality
- *Symbolický interakcionismus* předpokládá, že sociální vztahy jsou budovány sociální interakcí na symbolické úrovni (Mead, Goffman), **neusiluje o kauzální vysvětlení sociálního fenoménu, ale porozumění významu příslušného chování**
- **Kvalitativní metody sledují a studují přístupy, které lidé používají, aby dali smysl situacím denního života**“ (studie metod a pravidel „common-sensuálního“ porozumění)
  - Literatura k tomuto: např. Jack D. Douglas: Understanding Everyday Life

Strategie kvalitativního výzkumu

- Výzkumník **musí minimalizovat zkreslení dat v průběhu výzkumných procedur**, začíná proto co nejuvěrnějším popisem, neredukovaným a bez interpretací
- Nejběžnější techniky: 1. Zúčastněné pozorování. 2. Nestandardizovaný rozhovor. 3. Analýza osobních dokumentů.
- **Vstupem kvalitativního výzkumu je sociální problém**. Pak probíhá zároveň terénní výzkum, vytváření vzorku, sběr dat, jejich analýza i interpretace
- **Výstupem jsou nové hypotézy, případně „grounded theory“**
- *Grounded theory* (dobře podložená teorie, Glaser a Strauss) je induktivní strategie vytváření teorie (čistě) z dat. Výzkum obvykle začíná *narativem* – osobní výpovědí toho, kdo daný problém prožívá, jeho definice problému. Jsou zde dva důležité koncepty:
  1. vytváření teoretického vzorku („*theoretical sampling*“) – současný sběr, kódování a analýza dat a rozhodnutí, kde sbírat další. Celý tento proces je řízen čistě vnořující se teorií, vytvářené pracovní hypotézy a vnořující se struktury jsou v každém kroku upřesňovány, nahrazovány či měněny až do chvíle, kdy nová informace nevede k dalším změnám – pak je výzkum *teoreticky nasycen*. Výzkumník se snaží nasycenost ověřit rozmanitostí vzorku, tzn. sbíráním informací z co nejvíce různých zdrojů.
  2. metoda konstantního srovnávání („*constant comparative method*“) – současně vytváříme kódování a interpretace, tedy „metodologie výzkumu není vytvářena předem, ale v průběhu sběru dat“, dosavadní výsledky a jejich interpretace vedou k modifikaci metody (je kladena nová otázka či vybrán určitý respondent) nebo i změně techniky sběru dat. Model kvantitativní reliability je nepoužitelný, zde my vytváříme teorii. **Věrohodnost kvalitativního výzkumu „je dána naprostou jasností analytického procesu, jehož každý krok je v publikaci předložen čtenáři a jeho logická správnost může být sledována i laikem“**

Výzkumné techniky

- *Vzorek* je utvářen průběžně. „Cílem konstrukce vzorku v kvalitativním výzkumu je **reprezentovat populaci problému**, populaci jeho relevantních dimenzí.“ NE reprezentace populace jedinců.
- Sběr dat např. pomocí *zúčastněného pozorování* „je styl výzkumu, ve kterém výzkumník participuje na každodenním životě lidí, které studuje.“ Ne proto, aby skryl svůj záměr, ale aby lépe porozuměl. Přitom je možná čtverá míra ztotožnění s objektem výzkumu:
  1. **Úplný pozorovatel** – výzkumník je s participanty spojen jen prostorem.
  2. **Pozorovatel jako participant** – výzkumník je v sociálním kontaktu s participanty, ale nepředstírá, že je skutečným participantem.
  3. **Participant jako pozorovatel** – výzkumník se plně účastní na životě skupiny, netají však, že pozoruje. Hrozí nebezpečí ztráty objektivity a nadhledu, ztotožnění se se skupinou („go native“).
  4. **Úplný participant** – ještě větší ztotožnění než u 3. Nikdo ve skupině neví o výzkumu. Pravděpodobnost „going native“ je vysoká
- Zúčastněné pozorování zahrnuje více technik, **včetně *sebereflexe*** prožívání participace, *nestandardizovaného interview* (kdy tazatel má jen obecný plán bez seznamu otázek), *analýzy osobních dokumentů* (pátráme v nich po existujících strukturách), ideálně s jejich výkladem tvůrcem, resp. „znalcem“. Existují další prostředky, mj. technika *mentálních map* – např. necháme respondenta nakreslit mapu domova a zkoumáme, co obsaženo a co vynecháno; podstatným zdrojem je přitom vlastní autorův výklad. Další technikou je např. *práce s metaforami* – fenomenografická metoda.

Záznam dat

- V kvalitativním výzkumu **probíhá zároveň výběr jedinců, shromažďování dat, jejich analýza, verifikace slyšeného a metodická rozhodnutí o dalších krocích** – a to vše musí být zachyceno v záznamu, aby dostatečně prokazoval validitu postupů
- K tomu slouží **terénní (polní) poznámky** (field notes) = chronologický záznam všeho, co se děje ve zkoumaném prostředí, co se s ním děje i co se děje v pozorovateli (protože jeho pocity, dojmy a nápady mají velký dopad na výzkum).
- **Vytváření terénních (polních) poznámek**
  - Diktafon/Magnetofon/audiozáznam v ICT zaznamenává jen zvuk, uniká mu neverbální komunikace a nepochytí výzkumníkovy nápady a poznámky, které by s procesem získávání dat měly být synchronizovány. Záznam pozorování musí být v co nejkonkrétnějších pojmech – nezobecňovat, neusuzovat, neužívat odborný žargon. Jelikož výzkumník je hlavním nástrojem analýzy a zároveň zdrojem možného zkreslení, je třeba zaznamenat jeho pocity, dojmy a nálady. Poznámky musíme průběžně organizovat. Máme několik typů dokumentace: organizační (adresář, informace o místech a organizacích atd.), analytickou (analýzy a interpretace) a terénní (zbytek, uspořádaný chronologicky). Dokumentaci musíme v zájmu přežití pravidelně zálohovat.
- V kvalitativním výzkumu je také **formalizovaná redukce dat, kategorie se noří z výkladu dat**. Různí autoři doporučují rozličné kódy pro označování dat (viz Disman, str. 317 – 318)

Etika

- Výzkumník nesmí zanedbat *etiku*: mj. musí vždy jasně ukázat omezení (platnosti) poznatků a nezapomínat, že nezkoumá jevy, ale jen indikátory
- V případě nerespektování etických aspektů výzkumu nese spoluzodpovědnost za následky zásahu, inspirovaného poznatky jeho výzkumu

- Zdroj:

DISMAN, Miroslav. *Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele*. 4., nezměněné vydání. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1966-8.

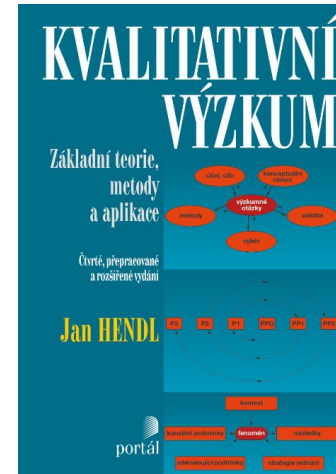
Proč volit kvalitativní výzkumný design

- Zajímá mě hloubkový pohled
- Zajímá mě kauzalita
- Zajímají mě okrajové oblasti, které nemají zatím výzkumný otisk
- Zajímá mě holistický pohled (na jednotlivost)
- Zajímá mě, jak aktéři výzkumu vnímají změny

Základní metodologické publikace

Kvalitativní výzkum

- **HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*.** Čtvrté, přepracované a rozšířené vydání. Praha: Portál, 2016. ISBN 978-80-262-0982-9.
- **HENDL, Jan a Jiří REMR. *Metody výzkumu a evaluace*.** Praha: Portál, 2017. ISBN 978-80-262-1192-1.
- **REICHEL, Jiří. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*.** Praha: Grada, 2009. Sociologie (Grada). ISBN 978-80-247-3006-6.
- **ŠVAŘÍČEK, Roman a Klára ŠEĎOVÁ. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*.** Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-313-0.

METODY kvalitativního výzkumu (sběr dat)

- Základními **metodami sběru dat** jsou **dotazování, pozorování a sběr dokumentů**.
- Dotazování tvoří hlavní skupinu sběru dat, zahrnuje různé typy rozhovorů, dotazníků a testů.
- Tyto metody mohou být **použity samostatně nebo v kombinaci s jinými metodami**.

Metody kvalitativního výzkumu - příklady

Různé typy rozhovorů

- Strukturované
- Polostrukturované
- Nestrukturované
- Fenomenologické
- Skupinové – focus groups
(ohnisková skupina)

Různé formy pozorování

- zúčastněné
- nezúčastněné

Studium a sběr dokumentů

Osobní dokumenty /Úřední dokumenty

- Tištěné hromadné sdělovací prostředky
- Sekundární analýza dat
- Může se vracet do minulosti i opakovaně
- Některé dokumenty mohou úplně chybět

Metoda obsahové analýzy

- Převádí nekvantifikovaný obsah do kvantifikované podoby
- Může se analyzovat text psaný i mluvený
- Analytická jednotka: slova, věty, odstavce, kapitoly, knihy, spisovatelé, ideologická stanoviska, osoby, náměty, prvky
- Kroky:
  - určení obsahových kategorií
  - pravidla pro záznam četností

Rozhovor strukturovaný

- Jedná se o **plně standardizované interview**, kdy výzkumník pokaždé předkládá dotazovanému **tytéž předem pečlivě připravené otázky ve shodném pořadí**.
- **Výhody:**
  - menší časová náročnost získávání i zpracování dat
  - možnost aplikovat na početný vzorek respondentů
  - snazší komparovatelnost
  - minimalizace vlivu tazatele
- **Nevýhody:**
  - omezený prostor pro vyjádření vlastních názorů dotazovaného
  - riziko zkreslení odpovědí vlivem špatného porozumění otázkám
  - nemožnost jít do hloubky a některé odpovědi upřesňovat v průběhu rozhovoru
  - vyšší pravděpodobnost, že výzkumník neodhalí nic, co již předem nepředpokládal

Rozhovor nestrukturovaný

- Bývá nedílnou součástí zúčastněného pozorování
- Vzhledem k jeho volnému, neformálnímu charakteru si informátor ani nemusí uvědomit, že jde o výzkumný rozhovor, takže odpovídá spontánněji a uvolněněji
- **Výhody:**
  - umožňuje bezprostředně reagovat na konkrétní situace v terénu
  - umožňuje ptát se jak na zdánlivé banality, tak klást „otázky na tělo“
- **Nevýhody:**
  - velká časová náročnost zpracování dat
  - velká závislost na výzkumníkově schopnosti improvizace
  - v průběhu rozhovoru nemusí být možné nahrávání či zapisování

Rozhovor **polostrukturovaný**

- Výzkumník si předem připraví pouze **základní osnovu rozhovoru** (tj. tematické okruhy, případně několik klíčových dotazů)
- Pořadí otázek není neměnné, což zajišťuje výzkumníkovi větší flexibilitu
- Výhody:
  - větší prostor pro vyjádření subjektivních názorů dotazovaného
  - umožňuje vyjasnit si možná nedorozumění v průběhu interview
  - umožňuje jít více do hloubky, odkrývat nová, nepředpokládaná témata

Příprava a vedení rozhovoru

Příprava

- Do jaké míry strukturovat rozhovor?
- Výzkumné otázky X otázky rozhovoru
- Příprava návodu
- Vedení rozhovoru (základní kuchařka)
- Jak velký vzorek je dost velký?

Vedení

- Poděkování, představení sebe a projektu
- Seznámení s rozhovorem, dotaz na nahrávání, otázka ochrany soukromí a anonymizace dat
- Zahájení vlastního rozhovoru
- Několik zásad dobré praxe
- Uzavření rozhovoru
- Získání formálního souhlasu se zpracováním dat

Skupinové interview (focus group, SI)

- Kvalitativní technika sběru dat
- **Téma předložené výzkumníkem**
- Co nejvíce o vědomých i podvědomých psychologických a sociologických jevech a procesech
- Řízená nebo neřízená diskuse na určité téma, přítomnost a aktivní účast mentora
- **Cílem** není testování hypotéz, ale **získat informace o názorech účastníků**
- **Triangulace sběru dat** - možnost kombinovat SI s jinými technikami (individuální interview, zúčastněným pozorováním, kvantitativním výzkumem, experimentem)
- **Dvě proměnné: diskusní námět x struktura skupiny**
- SI je možno opakovat
- K původním účastníkům připojit nové

Použití:

- např. při přípravě individuálních rozhovorů
- při tvorbě otázek do dotazníku;
- pro získání orientace v nové oblasti výzkumu;
- při hodnocení odlišností zkoumaných prostředí nebo sociálních skupin, zejména jedná-li se o přechodné jevy či dočasná seskupení osob;
- při vytváření hypotéz, založených na rozdílnosti názorů zkoumané populace (hypotézy jsou později zpravidla ověřovány KVN výzkumem);
- pro ověření interpretace výsledků předchozích výzkumů (jak účastníci těchto výzkumů hodnotí naše porozumění jejich sdělením)

Pozorování

Zúčastněné

- Strukturované X nestrukturované
- Otevřené X skryté
- Pozorování malých skupin X velkých skupin
- Životní narativy (life histories)

Další příklady kvalitativních výzkumných designů

Případová studie

- Triangulace
  - Analytická práce s dokumenty
  - Různé typy individuálních rozhovorů
  - Focus groups
  - Doplnkové dotazníky

Fenomenografie

- Výzkumná práce s obrazem, s jazykovou metaforou

Akční výzkum

- Vstup do konkrétního prostředí
- Snaha o změnu – popis procesu změny, chování aktérů a okolností
- Změna v pojetí výuky, v použití metod, v použití evaluace, v nasazení technologií ...

Interpretace kvalitativních dat

- **A) Techniky transkripce**

Transkripce

- **Doslovná:** doslovně zaznamenáváme mluvený projev informátora, včetně výrazů nespisovných, slangových, gramaticky chybných, přerěknutí apod.
- **Komentovaná:** na rozdíl od přepisu doslovného zaznamenáváme i nonverbální projevy dotazovaného (odmlky, intonaci, úsměv, zarmoucenost apod.). K zaznamenávání neverbálního chování dotazovaného může sloužit zvláštní paralelní sloupec vedle hlavního sloupce s doslovným přepisem mluveného slova.
- **Redigovaná:** výpovědi upravíme do srozumitelnější a čtivější podoby. Přeložíme tedy některé slangové či nářeční výrazy, nepřepisujeme přerěknutí apod. Text můžeme stylisticky upravit. Zaznamenáváme jen zásadní nonverbální projevy (výbuch smích, pláč apod.).
  - **Shrnující protokol:** doslovně zachovány necháme jen klíčové pasáže, ostatní části rozhovoru zestručníme. Vždy ale tak, aby zůstal zachován původní smysl sdělení.
  - **Selektivní protokol:** přepisujeme pouze pasáže relevantní z hlediska zaměření výzkumu. Zbylou část interview vůbec nepřepisujeme.

Interpretace kvalitativních dat

B) Organizace a kódování dat

Segmentace – kódování – poznámkování

Od dekontextualizace k rekontextualizaci

Kódy uzavřené (deduktivní) X otevřené (induktivní)

Kódy popisné, interpretativní, strukturální

Konkretizace X zobecnění

Teorie a kontext – sociální aspekty daných témat

- **Informační společnost – společenství praxe** ve škole a v knihovně
  - Tradiční či alternativní prostředí
- **Edukační prostředí** knihoven (i školních), knihoven galerií, knihoven muzeí
  - Učící knihovník – jeho role, vymezení jako pomáhající profese
- **Oblasti informační, mediální a čtenářské gramotnosti, čtenářství a její rozvíjení**
  - Různé typy škol
  - Různé typy knihoven
  - Procesy – například EVALUACE
- **Muzejní a galerijní knihovny**
  - Historie, edukační výzvy
- **Humanitní vědy dokořán**
  - Digitalizace kulturního dědictví
  - Transfer digitální kulturní paměti například do vzdělávání

Dobrá praxe vedených diplomových prací

- *Pojetí rozvíjení informační gramotnosti v ZŠ Chotěboř: případová studie* (Mgr. Martina Peškeová)
- *Rozvoj informační gramotnosti žáků 9. tříd se zaměřením na schopnost psát odborný text* (Mgr. Veronika Jílková)
- *Digitální gramotnost v principech alternativní pedagogiky jako příležitost pro vzdělávací aktivity knihoven* (Mgr. David Kudrna)
- *Společenství praxe učících knihovníků a učitelů* (Jana Krůčková)
- *Kompetence učících knihovníků v ICT při přípravě a realizaci informačního vzdělávání* (Mgr. Radim Chalupník)
- *Evaluační informačního vzdělávání v knihovnách* (Mgr. Eva Hermanová)
- *Osobní knihovna čtenářské populace* (Mgr. Barbora Červenková)
- *Dospívající a online čtenářské komunity* (Mgr. Ema Juranová)
- *Edukační prostředí v muzejních a galerijních knihovnách* (Mgr. Natálie Velecká)
- *Vysokoškolské knihovnické prostředí – kompetenční profil knihovníka* (Mgr. Jan Harnušek)
- *Podpora vědy a výzkumu ve vysokoškolských knihovnách* (Mgr. Marta Zonková)
- *Témata a problémy každodenního života a jejich zařazování do (čtenářských a vzdělávacích) aktivit pro děti a mládež v knihovnách* (Mgr. Klára Dvořáková)

Další zpracovávaná témata

- *Informační vzdělávání a služby pro doktorandy / Biblioterapie v knihovnické profesi / Osobní knihovny studentů VŠ / Informační gramotnost začínajících vysokoškoláků / Hodnocení dopadu covidové doby z pohledu rozvíjení digitálních kompetencí v alternativních školách – komparativní studie*

Kurátorský výběr zdrojů k tématům diplomových prací

MAZÁČOVÁ, Pavlína a Kateřina HANUŠOVÁ. Perspektivy rozvoje předčtenářské gramotnosti na platformě mezigeneračního učení : případová studie. *Knihovna*, ČR: Národní knihovna ČR, 2017, roč. 28, č. 2, s. 37-49. ISSN 1801-3252.

MAZÁČOVÁ, Pavlína. Učící knihovník v perspektivě vzdělávání heterogenní školní třídy k informační gramotnosti. *Proinflow : časopis pro informační vědy*, Brno: Masarykova univerzita, 2017, roč. 9, č. 1, s. 23-31. ISSN 1804-2406.

MAZÁČOVÁ, Pavlína a Marta ZONKOVÁ. Rozvíjení informační gramotnosti v edukační praxi v laboratorní základní škole : případová studie. *Gramotnost, pregramotnost a vzdělávání*, UK Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2018, roč. 2018, č. 2, s. 21-43. ISSN 2533-788.

MAZÁČOVÁ, Pavlína (ed.): Informační gramotnost. Teorie a vzdělávací praxe [online] © Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2019 . [cit. 2020-10-10]. Dostupné z: ges.pdf.cuni.cz/sc25/files/2020/02/Teorie_a_vzdelavaci_praxe.pdf

MAZÁČOVÁ, Pavlína. Perspectives of Digital Humanities in Educational Strategies of Libraries and Schools. In *Conference Ruditatis antidotum Eruditio est, 22nd – 24th May 2019, Martin*. 2019.

KALMÁROVÁ, Kristýna, Michal ČERNÝ, Pavlína MAZÁČOVÁ a Monika MARTONOVÁ. Možnosti využití digitalizovaného kulturního dědictví ve vzdělávání. *Proinflow*. Brno: Masarykova univerzita, 2021, roč. 13, č. 1, s. 37-63. ISSN 1804-2406. doi:10.5817/ProIn2021-1-3.